

אמיר פאעור אל-פאעור: מנהיג משני עברי הגבול בין סוריה וארץ ישראל המנדטורית¹

יאיר זלטנרייך ומוסטפא עבאסי

המכללה האקדמית תל חי

(yairs@telhai.ac.il; mustafa@telhai.ac.il)

בעשורים שקדמו להקמת המדינה היו המנהיגים הבדווים של שבט פאדל, האמירים בני משפחת פאעור, דמויות רבות השפעה במרחב של אצבע הגליל דהיום. המאמר מתכוון לבחון את האמיר פאעור אל-פאעור כמייצגי ה'אחר' הערבי של הסביבה האנושית שעטפה את כפר גלעדי באותן שנים. אחרי מלחמת העולם הראשונה חילקו ביניהן שתי מעצמות, הבריטית והצרפתית, את האחריות למרחב שבו שכן שבט פאדל והעמידו את האמיר פאעור אל-פאעור בפני הצורך להתמודד עם בעיות חדשות וכבודות משקל כדי להתאים את חיי השבט לשינויים שחלו במרחב. השינויים הללו נשאו פנים טריטוריאליים, משום שאדמות השבט נחלקו עתה בין שתי סביבות מנדטוריות; פוליטיות מאחר והן דרשו התמודדות ואיזון בין מטרות נוגדות של הבריטים, הצרפתים, הסורים, הלבנונים והציונים; אישיות, בשל החובות הכספיים של האמיר שתפחו עד שהפכו למרכיב מהותי בתהליכי קבלת ההחלטות שלו. המאמר בוחן את מקורות העוצמה של משפחת פאעור בשלהי התקופה העות'מאנית ואת אופן התמודדותה עם הבעיות החדשות שתקופת שני המנדטים גלגלה לפתחה. מילות מפתח: האמיר פאעור, המנדט הבריטי, המנדט הצרפתי, כפר גלעדי, שבט פאדל.

Amir Fa'our el-Fa'our: A Leader on Both Sides of the Border between Syria and Mandatory Palestine

Yair Seltenreich and Mustafa Abbasi, Tel-Hai College

In the decades preceding 1948, the Bedouin Amirs of the Fa'our family, leaders of the Fadel tribe, were dominant figures in the area at the meeting point of the borders of Syria, Lebanon and Palestine. After World War I, two mandatory powers divided their control over the Fadel tribe habitat, thus forcing Amir Fa'our al-Fa'our to deal with new and serious problems, entailing new processes of adaptation. The issues at stake were territorial, as tribal lands were now under different mandates; political, by dealing with conflicting British, French, Syrian, Lebanese, and Zionist goals; and personal, since fiscal debts became a dominant factor in decision-making. This article investigates the Fa'our family's sources of power from the end of Ottoman rule and the ways in which new problems during the period of Mandatory control had to be dealt with. **Key Words:** Amir Faour, British Mandate, French Mandate, Kfar Giladi, Fadel tribe.

מבוא

הבנת מהותו של המארג האנושי הערבי שהתקיים מסביב לכפר גלעדי מוסיפה ממד עומק הכרחי לדואליות שאפיינה את הקיבוץ במרחב שמסביבו, שייך זור גם יחד. דואליות זו לא היתה מיוחדת לכפר גלעדי לבדו, שכן לא ניתן להצביע על מיעוט דומיננטי במרחב זה. אכן, אצבע הגליל ורמת הגולן התאפיינו בנוף חברתי הטרורוגני בימי המנדט הבריטי והצרפתי. חלק ניכר מתושבי הגולן היו בדווים שעוד מהמאה התשע עשרה נמצאו בתהליך מתמשך של מעבר לחיי קבע, ולצידם מיעוטים

1 מאמר זה הוא עיבוד והרחבה של מאמר קודם שפרסמו שני המחברים: Mustafa Abbasi and Yair Seltenreich. 2007. A Leader on Both Sides of the Border: The Amir Fa'our al-Fa'our Between Syria and Mandatory Palestine. *Holy Land Studies*, 6(1), 23-49.

של צ'רקסים, טורקמנים ודרוזים (אפניח'ר 2003: 26–29; קיפניס 2005). הטרוגניות זו נבנתה על שוני אתני, תרבותי, דתי ולשוני ותרמה רבות לעיצובה של תרבות ספר מרחבית. הזרות של כפר גלעדי דמתה לזרות של סביבות אנוש אחרות במרחב. שייכותו התבטאה ביכולתו להתאים את עצמו לתרבות הספר המרחבית, להתאים את כלליה הלא פורמליים לצרכיו וכפועל יוצא – לרכוש יוקרה שנדרשה לצורך הישרדות (גוריץ וארן 1991; זלטנרייך 2014: 315–323). בחברה המרחבית הותירו כמה דמויות מפתח שפעלו עד הקמתה של מדינת ישראל את רישומן כמנהיגים רבי השפעה. הן נחרתו בזיכרון הקולקטיבי גם לאחר שירדו מן הבמה ונקשרו בהן כעס לצד הערכה ויראה לצד תסכול. ביניהן יש לציין במיוחד את אחמד בק אלאסעד, מוכתר טיבה המתואלית, כאמל חוסיין אפנדי, מנהיג שבט הע'וארנה מח'לסה (זלטנרייך 2010; Seltenreich 2011) והאמירים פאעור אל-פאעור ואביו מחמוד, השייחים של שבט ערב אל-פאעור שבהם ידון מאמר זה מזווית ראייה הבוחנת אותם על רקע התמורות שבסביבתם ובתקופתם.

באותם ימים נאלצו האמירים להתמודד עם שתי בעיות כבדות של שימור עוצמה בסביבה משתנה: הן בתחום ההישרדות הכלכלי והן בתחום השליטה במרחב הגאוגרפי שבו חיו. אלו העלו שאלות כבדות משקל, למשל לגבי היחס ללאומיות הסורית המתפתחת, שהבטיחה עוצמה וגאווה במחיר טשטוש הזהות השבטית, או כלפי היהודים, שהציעו רווחה כספית בתמורה לאדמות. מאמר זה ינסה לבחון מספר שאלות:

1. כיצד הגיעה משפחת פאעור לגולן (שממנו הרחיבה את מאחיזה לאצבע הגליל) והפכה למשפחה הדומיננטית בו? מי הנהיג אותה ומה היו מקורות כוחה לקראת סוף השלטון העות'מאני?
2. מה היו הבעיות החדשות שהתפתחו עם תחילת שלטון המנדט וכיצד התמודד עמן האמיר פאעור אל-פאעור?

המענה לשתי השאלות גלום בהבנת אישיותם ותפיסת עולמם של ראשי המשפחה, האמירים מוחמד, מחמוד ובמיוחד פאעור אל-פאעור, משימה לא פשוטה, שכן מרבית המקורות נכתבו בידי אלו שנאבקו במשפחה או שטמו אותה, אבל דווקא ככאלו יכולים הם לשמש בבואה נאמנה ליחסי הגומלין המורכבים שנרקמו בין אישיותם של מנהיגים מקומיים לבין התנאים שהכתיבו זירת פעילותם ונסיבות זמנם.

מבחינה אופטימלית היה נוח להשתמש בארבעה סוגי מקורות: סוריים, בריטיים, יהודיים וצרפתיים. השבט עצמו לא הותיר ככל הנראה מקורות כתובים ולא ניתן לאתר מקורות בעל פה מקרבו. אין לנו נגישות כמו כן לתיעוד הסורי ולא ברור היקפו והרכבו. ההתרחשויות באצבע הגליל, ובמיוחד כאלו הקשורות לשבטים הבדווים בה, לא היו במרכז העניינים של ממשלת ארץ ישראל, ולכן התיעוד הבריטי לגבי פאעור עקיף ומועט.

המקורות היהודיים נחלקים לשנים: מנהליים ואישיים. דוחות והערכות מצב של מפקדים אזוריים ולצידם זיכרונות אישיים. אלו שופעים מידע אך יש להתייחס אליו בזהירות רבה. מדובר בעיקר ביומניו של יוסף נחמני ובזיכרונותיו של פסח בר אדון (בר אדון תשמ"א; ויץ 1969; מוריס 2000). הראשון היה נציג הקרן הקימת לישראל במהלכי רכישת קרקעות באצבע הגליל בשנות השלושים והארבעים שהתייחס לערבים בהסתייגות ובזהירות. השני היה צעיר הרפתקן שחי ב-1930 כרועה

צאן במאהלי שבט ערב אל-פאדל. המקורות הצרפתיים הם ברובם דוחות מודיעין מקומיים, וכוללים עדויות דקדניות של גורמי מנהל מקומיים שהיו במגע הדוק עם השבט ומנהיגיו ועקבו בקפידה אחרי התנהלותו. הם מהווים את הבסיס הרחב והמסודר ביותר למחקרנו זה.²

משפחת פאעור – התפתחותה של עוצמה מקומית לקראת סוף התקופה העות'מאנית

מוצאה של משפחת פאעור משבט ערב אל-פאעור, שמקורו בצפון מזרח סוריה, ולטענתה היא נמנית על צאצאי עבאס, דודו של הנביא מוחמד. האמיר פאעור אל-פאעור נהג להתגדר בכך שתואר האמירות בא לו בירושה ולא בחרב, כמו לאמירים אחרים (ח'יר 1976: 112; כיואן ואלאסדי 1996: 28–29).³ במאות השביעית והשמינית להג'רה (13–14 לסה"נ) נחלקה משפחת אל-עיסא, מנהיגת השבט, לשני פלגים, האחד בראשות פאדל בן עיסא והאחר בראשות מוהנא בן עיסא. הפלג שהיה בראשותו של פאדל בן עיסא הפך לשבט ערב אל-פאדל ואותו הנהיגה משפחת אל-פאעור.

זמן הגעתם של בני שבט ערב אל-פאדל לגולן והתיישבותם בו אינו ברור. נראה שעזבו את צפון סוריה במאה ה-15 או ה-16, בעקבות מחלוקת שנתגלעה בין שני הפלגים המרכזיים שבשבט. עם הגעתם לגולן נקלעו בני השבט לסכסוך מתמשך עם תושבים כורדים שדרו במקום. ידם היתה על העליונה והם השתלטו על השטח שהפך להיות מאז בבעלותם. בשלב הראשון להתיישבותם היה טווח נדודיהם רחב היקף והגיע עד עמק יזרעאל מזה ובקעת הלבנון מזה, אך עם השנים התכנס השבט יותר ויותר לתחומי הגולן, ובעיקר לחלקו המאוכלס יותר, זה שבין קוניטרה לוואסט. וכך חלש על צמתי הדרכים הראשיות מדמשק לגליל ולדרום לבנון. בדומה למרבית תושבי הגולן התפרנסו בני השבט מחקלאות וגידול בעלי חיים. באדמות הבעל גידלו דגנים ובסמוך למקורות המים גידלו ירקות ועצי פרי. מצב זה נמשך עד לאחר תקופת המנדט (ח'יר 1976: 112; כיואן ואלאסדי 1996: 31).

בני השבט נחלקו לשני חלקים מבחינת קרבתם לאמירים ממשפחת פאעור. החלק המקורב יותר כלל את קבוצת הלאאלא, עטיראת, שחאשבה, בלאחסה, נבהאן, כיאה, פנוס, רביע, שראעבה, מנאדלה, חמאלה, רבאיעה, חמדאן וקואישה. מרביתם התגוררו בחלק הפורה ביותר של הגולן, ממערב לקוניטרה, בכפרים ובח'רבות של ואסט, תל-גיאת, קטראנה, עין חג'ל, אסכיק, סומאקה, עין חוה, עין חמרה, אלפרן, רעבנה ובאב אל-הוא. החלק השני, בהנהגת השיח'ים לבית סלום, נהנה ממידה יחסית של אוטונומיה, אך הכיר במרותה של משפחת פאעור (זכריא 1983: 392–396). במקביל לתהליך הרפורמות שערכה המדינה העות'מאנית במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, החל להסתמן תהליך של הצרת צעדי השבט. הוא נקלע לסכסוכים עם הצ'רקסים והטורקמנים, שישבו בגולן ביוזמת השלטונות העות'מאניים, ובמקביל החרפו סכסוכיו עם הדרוזים והשיעים בצפון הגולן ובדרום לבנון. המצב הביא את משפחת פאעור להכרה שעליה לשוב ולחזק את עצמה ולשם כך היה עליה לנקוט בשלוש פעולות: מיסוד נכסיה הטריטוריאליים, ביסוס שליטתה בפועל על אותם שטחים וחיזוק יוקרתה, כדי לבסס את מעמדה כגורם רב ההשפעה

2 ארכיון משרד החוץ הצרפתי, שלוחת נאנט (אמח"צ).

3 הארכיון הציוני המרכזי, אצ"מ, S25/3922

ביותר באזור. הפעולות שנקטה בשנים הבאות נשתמרו רק כעדויות בעל פה, אך מעידות היטב על קיומו של תהליך מחושב.

האמיר חסן, סב אביו של פאעור אל-פאעור, רכש אדמות בגולן והסדיר את בעלות השבט עליהם. בנו, האמיר מוחמד, המשיך בתהליך הרכישה והרחיב את שטחי השבט, שהשתרעו עתה ממנצורה בדרום ועד בניאס בצפון ומנחל רקאד במזרח ועד מרכז החולה במערב. נוסף לכך, כדי לבסס את שליטתו, בנה האמיר בשתי נקודות מפתח מבנים שבמושגי אותם ימים כונו 'ארמונות'. האחד בוואסט, ששכן בפתחת רמת הגולן ושלט על ציר התנועה מדמשק לעמק החולה והשני בצפון אותו עמק, בכפר ח'צאץ, על אם הדרך לדרום לבנון.⁴ האמיר חילק את זמנו בין שני הארמונות: בחורף שהה בעמק ובקיץ בה.

מעמדה של המשפחה התחזק בזכות אישיותו של מוחמד, שגילם את הקודים התרבותיים שנדרשו ממנהיג מקומי: נדיב ומכניס אורחים, חכם וישר ובעל השפעה רבה אצל השלטונות בדמשק. תכונות אלו העניקו לו שליטה בשלושה תחומי מפתח: עושה, שיפוט ומנהל. מוחמד מת ב-1906 מכדור שנפלט שעה שאירח נסיכים אלג'יריים מבני האמיר עבד אל-קאדר אל-ג'זאירי (זכריא 1983: 392-396).

לאחר מותו עברה הנהגת השבט⁵ לבנו האמיר מחמוד אל-פאעור, שהשכיל לשמר את מאחי העוצמה שיצר אביו ונותר 'מנהיג הגולן'.⁶ אחרי מלחמת העולם הגיעו כוחות חדשים לאזור התמונה הפכה מורכבת כשהתברר שאדמות השבט תתחלקנה בין שתי ישויות מנדטוריות, צרפתית ובריטית, ולא תוכפפנה עוד לישות אחת כבעבר (זכריא 1983: 392-396). S. F. Newcombe שייצג את הצד הבריטי בדיונים עם הצרפתים, העיר שחלוקת אדמות שבט ערב אל-פאדל תגרור עימותים באזור (ביגר 2001: 137-145).⁷

מחמוד נאלץ לבצע הערכת מצב חדשה לחלוטין ולהגדיר את מערכת הנאמנויות שלו בהתאם. כמסתבר, הוא טעה. עם הגעת הנסיך פייצל בן חוסיין לדמשק בראשות חילות המרד הערבי עמד מחמוד לימינו. הוא מונה לנשיא כבוד של הוועד לעצמאות ערבית בדמשק. בימי המרד נגד הצרפתים בשנים 1919-1920 תמך האמיר מחמוד באחמד מרייד שארגן את ההתקוממות בצפון הגולן ומטהו שכן בג'באת אל-ח'שב, דהיינו בסמוך לאדמות השבט. פאעור הניח לרבים מבני ערב אל-פאדל להצטרף למורדים, והם השתתפו בהתקפות על מרג' עיון ואצבע הגליל (עבידאת

4 המבנה בח'צאץ כלל אגף מערבי וצפוני וחומה ממזרח ומדרום, שיצרו יחד חצר מרובעת. במבנה היו שתי קומות שעוטרו בפסיפס שחור ולבן. כיום מצויים שרידיו במתחם בית המלון של קיבוץ הגושרים. נותרו קישוטי הגומא, המדרגות לקומה השנייה והדלת המערבית. ריאיון עם נמרוד זכאי ז"ל, הגושרים, 2 ביוני 2004.

5 הכרתת שייח' בדווי נשאה חזות טכסית וממוסדת: בתחילת אפריל 1934 הוכרז ברבאנה האמיר נאיף אל פועק, שישב בסומאקה, למנהיג הראשי של שבטי פאדל באסיפה כללית של השייחים. שכרו השנתי נקבע ל-2,000 לירות סוריות, בנוסף למס על העדרים ועל כל זוג שנישא בשבט. השייחים ליוו אותו לקוניטרה, שם נערך חוזה נוטריוני ואחריו שב האמיר למדבר ונשבע שם את השבועה המסורתית. במקביל נעשתה פניה לנשיא הרפובליקה לאשר רשמית את הבחירה. העיתון *L'Orient* 3 באפריל 1934. אמח"צ, מכל 556.

6 כך מכנים אותו גם הצרפתים. דוח על נפת מרג' עיון, מרץ 1931. אמח"צ, מכל 2201. מסמך זה וחלק מהמסמכים שיצוטטו להלן חסרים תיארוך או פרטים אחרים כגון עורך המסמך.

7 משלחת הסימון לדרום סוריה, ביירות, 21 בדצמבר 1921. אמח"צ, מכל 655.

1997: 146–156). ברוח זאת גם כתב האמיר מחמוד לנאיף אפנדי סובח, ראש עיריית צפת, שימנע כל תוקפנות שמקורה בשטחים שבשליטתו, פרט לכזו שמכוננת נגד הצרפתים.⁸

ב-14 בדצמבר 1919 הרגו בדווים תושב לבנוני במהלך שוד עדר, וכתגובה שרפו הצרפתים כעבור שלושה ימים את ביתו של האמיר בח'צאץ, אליו נמלט ראש הכנופיה כדי ליהנות מהגנתו של נאיף פאעור, אחיינו של מחמוד, ואת האמיר דנו למוות. אירוע זה הסעיר מאד את הבדווים מפאדל שבתגובה ביזו ושרפו כמה בתים בסביבה והרגו חיל צרפתי.⁹ האמיר מחמוד נאלץ להימלט עם ראשי השבט, תחילה לקוניטרה¹⁰ ומשם לאמיר עבדאללה בעבר הירדן, בנו של השריף חוסיין ממכה, אשר באותה התקופה החל לבסס את מעמדו בעבר הירדן. בהיעדרו הנהיג את השבט גיסו, השייח' זעל סאלום. רק ב-1921 נחון מחמוד והורשה לחזור לביתו בגולן.¹¹

חזרתו ביטאה צורך של שני הצדדים. הצרפתים נזקקו לו במסגרת מדיניותם, שנשענה על מנהיגים מקומיים חזקים ונאמנים כגורמי ביניים במגע עם האוכלוסייה באזורי ספר. כך תיווך בינם לבין מריוד בבירות (עבידאת 1997: 362). מחמוד מצידו נקט כלפי השלטון הצרפתי יחס פרגמטי של שיתוף פעולה כמתבקש, או של הרע במיעוטו. גם שאלת כבוד היתה כאן, שכן הצרפתים דנו אותו למוות אך חננו אותו, ומחמוד נתן את דברתו לגנרל גורו כי יישאר תמיד נאמן לצרפת.

פאעור ראה בהבטחה חוב של כבוד שעליו למלא. במקביל לא ויתר מחמוד על זיהוייו כתומך השריפים. הוא ובנו פאעור עברו שנית לעבר הירדן בדצמבר 1923 ו'שבו בינואר 1925, חכמים יותר ומלאי תיעוב כלפי השריפים וכלפי האנגלים'. הדוח אינו מפרט מהי הסיבה לאכזבתם מבני בריתם הקודמים. התוצאה היתה שבימי המרד הסורי ב-1925–1926 שמר השבט על נייטרליות מלאה. וב-9 בנובמבר 1925 אף נתנו הצרפתים למחמוד 500 לירות זהב כשוחך, כדי לחזק את נאמנותו להם.¹² בפועל נותרו מחמוד ואחריו פאעור נאמנים לאמיר עבדאללה וב-1946 אף ניהל עדיין פאעור יחד עם אחיו שמאן וד"ר צברי עז-אל-דין קדורה תעמולה לטובתו בסביבות צפת.¹³

כל אותן שנים נחשב שבט ערב אל-פאעור לבעל ההשפעה ולגדול שבשבטי מרכז הגולן ומערב. דוח מודיעין צרפתי מ-1922 העריך שהשבט מנה אז בין 2,000 ל-3,000 משפחות ויכול היה להעמיד כאלף לוחמים, מהם 500–600 רכובים.¹⁴ עם זאת, כנראה לא נחשב השבט למרכזי במושגים כלל סוריים, כיוון שלפי התיעוד הצרפתי נפקד מקומו של האמיר מכינוסי ראשי השבטים הגדולים.¹⁵ רישומים צרפתיים מאותה עת, כגון רישומי המס השנתיים, מסתפקים באזכור שבט האב, הרואללה, שישב ממזרח לגולן. בשנות העשרים גרו כבר יותר ממחצית בני השבט במבני קבע, חלקם מאבק,

8 19 במאי 1920, Public Record Office, PRO371 5120

9 נפת מרג' עיון, מרס 1931, אמח"צ, מכל 2201.

10 6 בינואר 1920. אצ"מ, 4/ 305/ 24.

11 אמח"צ, מכל 1363.

12 סקירה סודית של הקפיטן סאלס, ראש משלחת הסיור להתוויית גבול סוריה-פלשתינה, 28 במאי 1921. אמח"צ, מכל 655; שם, מכל 1363.

13 קדורה, רופאו האישי, יועצו ומהמקורבים אליו ביותר, היה אחיינו של זכי קדורה, ראש עיריית צפת.

14 אמח"צ, מכל 1363.

15 פגישה עם הנציב העליון Ponsot ב-30 במאי 1930. שם, מכל 557; צו מספר 13 של נשיא הרפובליקה הסורית מ-1935, שם, מכל 552; מחקר על מיסי השבטים הנוודים, (1935), מכל 553 ומכל 555 (1929).

ועסקו בחקלאות. ליתר בני השבט היו קרוב ל-30,000 ראשי בקר וצאן והם נדדו בטווח מצומצם מאד שהשתרע בין גשר בנות יעקב בדרום לבניאס בצפון ובין קוניטרה במזרח לחולה במערב (זכריא 1983: 392-396). הצרפתים קיוו שהתקבעותם של בני פאדל בגולן תעודד שבטים רבים נוספים, ולשם כך השליכו את יהבם על האמיה, מנהיג השבט.

הערכת הצרפתים ביחס למחמוד משתקפת בדוח המודיעין שלהם מ-1922. מחמוד תואר שם כמי שרזי העולם המודרני נהירים לו, וכונה 'gentleman-farmer'. אחרי שובו התגורר בוואסט ב'ארמון של ממש' ודרך אדמותיו סלל כביש לארמון זה. ילדיו זכו לחינוך אירופי ועושרו היה ניכר.¹⁶ שליטתו בשבטי פאדל בפרט ובמרחב הגולן ועמק החולה היו ללא עוררין. כך הצהיר באוזני נאיי אפנדי סובח ב-1920 כי גירש אל מחוץ למדינה את אלה 'שישבו בין החולה לכנרת ואשר הימרו את פיו. הוא הוסיף: 'נודע לי שהיו כמה תקיפות בכפרים במחוז. בדוק היטב ויתחווור לך שערבים מהמזרח לא היו מעורבים בכך'.¹⁷ בר אדון מתאר את האמיר מחמוד כמנהיג טבעי וצנוע אך היודע להבליט את אדנותו:

היה גר כל השנה באוהל בדווי גדול כיתר הבדווים, ורק לחודשי החורף היה עובר ל [...] ארמון המתנוסס בגולן העליון ההררי [...] מלבד לבושו האמירי – עקאל, כפיה, עבאיה, כתונת ארכה ופגיון זהב בחגורתו – לא היה נבדל מאחד מאנשיו. עניו היה, מסב עם כולם, מדבר עם כל אחד, מסביר פנים, מקשיב לכל דובר בתשומת לב ראויה [...] במשפטו בין בני שבטו לא הרבה גערה ותוכחה [...] אמנם סלחן היה ומרחם... אך הקפיד בשמירת קודים. כך ציווה לקטוע את ידו של מישהו שנתפס בגניבה מתוך השבט (בר אדון תשמ"א: 174-176).

מחמוד הפגין את מעמדו בכך שעמד בתקיפות על זכויותיו ולא היסס להסתייע ברובד הבין-מנדטורי הבכיה. ב-13 באוקטובר 1926 פנתה קונסולית צרפת בירושלים לביטחון הכללי בדמשק במברק: 'האמיר מחמוד אל-פאעור התלונן על האיסור שהוטל עליו מצד שלטונות פלשתינה להעביר את עדרי ערב אל-פאעור את הגבול ולהגיע לשטחי המרעה שבבעלות שבטו בחולה. נא לברר את אמיתות התלונה'.¹⁸ לא רבים פנו בתלונות ישירות כאלו. ואולם מחמוד לא האריך ימים. הוא נפטר ב-27 ביולי 1927 ובכורו, האמיר פאעור אל-פאעור, קיבל את הנהגת השבט.

האמיר פאעור אל-פאעור כמוקד עוצמה מקומי

דיוקנו של פאעור משורטט בדוחות מודיעין של השב"כ הצרפתי מהשנים 1927-1929¹⁹ וההגנה משנות הארבעים,²⁰ שני גורמים ששקדו למפות ככל שניתן את הנהגת האוכלוסייה הערבית שמולם. לפאעור, יליד 1900, היו אח נוסף, שאמאן, בן 23 ואחות כבת עשרים.²¹ כולם רווקים. דודו הגדול, דחאם אל-פאעור היה עדיין בחיים וכן שני דודיו, חלף וחסן. לאחר מות אביו חיפשו לעצמם פאעור ואחיו שמאן בנות זוג. פאעור חיזר אחרי אחת מאחיותיו של סייף ביי אל יוסף, מבעלי

16 אמח"צ, מכל 1363.

17 19 במאי 1920, PRO371 5120.

18 אמח"צ, מכל 1034.

19 אצ"מ, 3922/ S25.

20 13 במרס 1948. ארכיון תולדות ההגנה, את"ה 105/212.

21 למעשה: שתי אחיות. דוח יהושע חבושי, ארכיון קיבוץ דן.

הקרקעות הגדולים באזור, ואחרי בתו של האמיר סעיד ג'זאירלי, מראשי המוגרבים בסוריה. שמאן ניסה להינשא לנכדתו של האמיר נורי שעלאן, ראש שבט הרוואללה, שבט האב של ערב אל-פאדל.²² הוא ירש מאביו את ה'ארמון' בוואסט ומבנה נוסף בח'צאץ, וכ-50,000 דונם, מהם כ-80% בגולן והיתה, המשובחות שבהן, בפלשתינה.²³

אך פאעור ירש גם חובות כבדים מהאמיר מחמוד. ב-1927 הם נאמדו בכ-5,000 לירות. נוסף לכך נקלע למאבק ירושה ממושך ויקר עם דודיו שטענו כי האדמות הן ירושת אביהם ומחמוד החזיק בהן רק כפיקדון. הדבר הגיע עד למשפט בדמשק. האמיר נאלץ לנסוע לאיסטנבול כדי להביא את הקושאן המעיד על בעלותו. בכעסו איים פאעור למכור את אדמתו, להשקיע בשוק חנויות בדמשק ולנטוש את השבט (בר אדון תשמ"א: 180-181). זו עדות לכך שמחשבה עקרונית על מכירת אדמות קיננה בלב האמיר הרבה קודם לפניות הקונים היהודים אליו, והלחץ שלהם היווה רק זרז.

להערכת הצרפתים 'לא יירטע משום אמצעי, גם לא ישא, כדי להגן על מה שהוא מעריך כזכויותיו'. הצרפתים זלזלו בו. הם הציגוהו כמי שידע אך בקושי לקרוא ולכתוב. באישיותו הוא 'סוער ונוטה להתרגז. עקשן ומבין רק מה שהוא רוצה להבין. היה המוציא לפועל של הוראות האמיר מחמוד'. ב-1928 הוא תואר כמי ש'יכול רק לחזור על שיחות ששמע ואינו מסוגל לבצע שיפוט עצמאי'.²⁴ הם בזו לו על נסיעותיו הרבות לדמשק, ולביירות ועל קצין המודיעין בקוניטרה ניסה לייעץ לו בניהול כספיו, אך פאעור התעלם בהתמדה מדבריו.²⁵ גם גורמים יהודיים שבאו עמו במגע הותירו תיאור שלילי ביותר שלו. 'ההגנה' ראתה בו 'בעל אופי חלש ובלתי נאמן, בזבזן ותמיד זקוק לכסף. ניתן בנקל להקנות ע"י סוכנים זרים'.²⁶ מאידך זוכר אותו אורי הורביץ מכפר גלעדי כמרשים בהופעתו ובגינוניו: ערבי יפה, גבוה וקורן הדר וגאוה. בביקוריו בכפר גלעדי היה מלווה ברוכבים חמושים. ואולם גם הורביץ מציין כי לחברי כפר גלעדי לא היו אשלויות לגביו.²⁷

אורחותיו של האמיר שורטטו על ידי בר אדון: 'אחרי מות אביו [...] גזז מחלפותיו, לבש בגדי "פרנגי" לפי האופנה האחרונה, חליפה הדוקה יפה לגזרתו, נעלי לכה, עניבה לצווארו. רק הכפייה והעקאל זקן מסופה, מעשה בדוו, אלו שרדו לו מבדואיותו'. פאעור גם נהג באלימות כלפי אנשיו ולא הקפיד במצוות הדת (בר אדון תשמ"א: 144-145, 177). הוצאותיו אלצוהו להכביד את עול מסיו על השבט, דבר שעורר מרירות שהלכה וגברה עד כדי סירוב לשלם מסים (בר אדון תשמ"א: 179, 118-182). אף יחסו למשפחתו הקרובה היה קר:

שריפה [אחות האמיר] כבת שלושים היא [...] אחיה האמיר אינו רוצה – ורק בו תלוי הדבר – לתיתה לאיש [...] מספרים שהיא, שריפה, נמשכה באהבה אחרי רופא צעיר ויפה מדמשק שבא תכופות לארמון, וגם נפשו חשקה בה, אך האמיר הרחיקהו. אבל הטעם היחיד לסרוב – כפי שמתלחשים בשבט מפה לאזן – שעין האמיר מרחיקה ראות וחס הוא על הירושה השמנה שיצטרך אחר כך

22 אצ"מ, S25/ 3922.

23 ב-1946 עדיין נותרו בבעלותו אדמות פלשתיניות בח'צאץ, בעזאזיאית ובחולה. השבט מנה אז 2,000 משפחות ו-12,600 נפש; אצ"מ, S25/ 3922; את"ה, 105/212.

24 אצ"מ, S25/ 3922.

25 שם.

26 את"ה, 105/212.

27 28 במרס 2005, ריאיון עם אורי הורביץ, כפר גלעדי.

לתת לה כשהיא תתחתן [...] יודעת היא קרוא וכתוב, כי בהיותה קטנה, אביה האמיר נתנה ללמוד אצל ה"כתיב" שלו, שלימד גם את בניו הקטנים, ואומרים שהיא עולה עליהם בידיעותיה [...] את כל הידיעות על החיים בחוץ-לארץ היא שואבת מתוך העיתונות הסורית, שהיא מדפדת בה (בר אדון תשמ"א: 118-121),²⁸

מיד עם כניסתו לתפקיד נאלץ האמיר פאעור אל-פאעור בן ה-27 להתמודד עם כמה בעיות שהתפתחו עוד בימי אביו ועתה הפכו למוחשיות יותר, ולגבש אסטרטגיות ברורות, בעיקר מול השלטונות הצרפתיים שהפכו דומיננטיים בקביעת גורלו של השבט ואורחות חייו. הסוגיה העיקרית נגעה לגבול הסופי בין סוריה לבין ארץ ישראל, שחצץ בין מאחזי השבט בגולן לבין אדמותיה הרבות בעמק החולה, והיא הקרינה על קשוי התעסוקה וההכנסה שהלכו והכבידו על השבט, שהיה מצוי כאמור בתהליך של מעבר הדרגתי לישיבת קבע.²⁹

מבחינה מסוימת, חלוקת המרחב בין שלטונות המנדט הבריטי והצרפתי אחרי המלחמה העולמית הראשונה רק שיפרה את מצבו של האמיה מצד אחד, איפשר סעיף 3 בהסכם לשכנות טובה שנחתם ב-2 בפברואר 1926 בין שני הנציבים העליונים את המשך תנועתם החופשית של אדם ובהמה ברחבי האזור³⁰ ומצד שני, הפכה אותו החלוקה בין שתי רשויות מדיניות לאזור ספר וסרבלה את יכולת הבקרה והפיקוח המסודרים מצד הרשויות השלטוניות. בהיעדר מוקד כוח מקומי בולט הפך האמיר גורם העוצמה המרכזי. מן העדויות המצטברות ניכר שמנוי וגמור היה עמו לנצל את הנסיבות לטובתו במידה המרבית. כך הקפיד למשל להפגין את אדנותו כלפי הרשויות. הוא אירח בביתו את בכירי המנהל האזורי של שתי הרשויות המנדטוריות, הצרפתית והבריטית, ונהג במישור הסמלי כאילו אינו כפוף לאחת מהן יותר מאשר לחברתה:

קפיטן פרדאיי [מפקד משטרת צפת] בלוויית סגנו כהן, קצין פלשתיני ושמונה שוטרים הגיעו לוואסט ב-19 בשעה 15:00 לבקר את האמיר פאעור אל-פאעור, בהיתר קצין שירות המודיעין שכבר נמצא בבית האמיר בעת הביקור. הנוכחות קצין שירות המודיעין לא נדונה שום שאלה בין הקצין הבריטי לראש שבט ערב אל-פאדל. עם פרדאיי נמצא מוסא חאג' חוסיין אל-כביר, אלג'ירי, נתין פלשתיני, תושב תליל שלו אדמות בדרייג'את, שאמר לקצין שירות המודיעין כי הוא מצפה לשיתוף פעולה הדוק, אך לא הציג לו שום שאלה. הכוח הבריטי שבא מבנות יעקב דרך מופתח'רה ודוארה לן בוואסט וחזר ב-20 דרך דפנה ומטולה³¹

לפתרון צרכיו הכספיים עמדו נוכח האמיר שתי אפשרויות לא פשוטות: האחת, ניצול עוצמת השבט לפעילות אלימה, שעיקרה שוד עדרים ויבולים או נטילת דמי חסות. הוא זיהה את עוצמתם ונחישותם של היישובים היהודיים ונמנע מיצירת חיכוך אתם, אבל לא נרתע מהפעלת כוחו כלפי האוכלוסייה הערבית החלשה. זו הורכבה מפלאחים שבחלקם עיבדו באריסות אדמות של בעלי נחלות עשירים והיו בעיקר בני משפחות נוצריות ודרוזיות מאזור מרג' עיון וחצביה, שמצבן הורע מאד אחרי המלחמה. הגבול החדש הפריד בינן לבין אדמותיהן והאהדה שגילו לצרפתים עם

28 אחות אחרת, שמה, היתה נשואה לבן דודו עבדאללה. דוח יהושע חבושי. ארכיון קיבוץ דן. למעמד האשה המזרחית המשכילה ראו גם: Irvine 2002.

29 לדיון מעמיק בנושא התוויית הגבול ראו ביגר 2001: 103-159.

30 אמח"צ, מכל 657.

31 22 בינואר 1928, דו"ח שירות המודיעין בקוניטרה. אמח"צ, מכל 1034.

בואם הבאיש את ריחם בעיני האוכלוסיות הלא נוצריות ובמיוחד המתואלים (שיעים בלבנון) מג'בל עאמל.³² גם עם מוקד העוצמה הערבי הנוסף במרחב, כאמל חוסיין מח'לסה, מנהיג שבטי הע'וארנה, לא היסס פאעור להתמודד: אף שבנימין חבושי, ה'ערביסט' של קיבוץ עמיר יעריך ב-1942 את חוסיין כ'מנהיג',³³ ידע חוסיין עצמו שעוצמת פאעור עולה על זו שלו.

אפשרות אחרת שעמדה לפני פאעור היתה מכירת חלק מקרקעותיו בארץ ישראל, שהביקוש להן מצד גורמים מוסדיים יהודיים, כגון חברת הכשרת היישוב או יק"א,³⁴ העלה מאד את ערכן; אבל גם אם שקל את הדבר בשנותיו הראשונות לא נתן לכך ביטוי. מגעים בין מוכרים ערביים לאומניים לקונים יהודיים התקיימו כל השנים, אך בדיסקרטיות רבה נוכח הקו הלאומי שנקטה התקשורת הערבית בסוריה ובארץ ישראל.

כך מאז מאורעות תר"פ פשטו הבדווים משבט ערב אל-פאדל באין מפריע על אדמות הבעלים הלבנוניים בפלשתינה ובזו אותן. האמיר פאעור אילץ את בעלי האדמות לקבל protection (כך במקור!)³⁵: תמורת סכום שעליו דנו מדי שנה הבטיח ששום רע לא יאונה לכפריים במשך שנת החוזה. קיימים דיווחים על מקרי שוד, אם כלפי מי שלא שילמו דמי חסות ואם משום שפאעור לא עמד תמיד בדיבורו. כך בסוף אוגוסט 1929 ביצעו כמה בדווים בני פאדל מעשי שוד בעמק החולה ונסוגו למאהליהם בסוריה. למעשה, היתה זו פעולה של אזרחים סוריים נגד אזרחים לבנוניים בשטח ארץ ישראל. הצרפתים, שהעניקו למנהיגים המקומיים סמכות משולבת באחריות, ראו בפאעור אחראי, ואולם הסתבר שהוא שהה אז בארץ ישראל ובושש לשוב, אף שנדרש להתייצב בקוניטרה ב-1 בספטמבר.³⁶ יד הצרפתים קצרה מלהושיע.

האמיר בשנות השלושים: סוגיית המכירה של חלק מאדמות המשפחה

לקראת שנות השלושים הלכה והתגבשה זהותו הפוליטית של פאעור. כלפי חוץ המשיך בקו הפוליטי שנקט אביו: נאמנות נדרשת לשלטון הצרפתי תוך החצנת לאומנות ערבית. מעבר למתחים המקומיים עם ערבים או יהודים, ראה האמיר פאעור, בדומה לאביו, את מקור הבעיה בשלטונות הקולוניאליים, אשר לדעתו ליבו סכסוכים מקומיים ושימרו אותם מתוך אינטרס עקרוני של החלשת נתיניהם. גישה זו בצבצה למשל בשיחת נימוסין שניהל עמו נחמני: 'אמרתי לאמיר... מדוע לא יוכלו מנהיגי שני העמים לעשות מה שאנו עושים שנינו? תשובתו היתה: האנגלים, הם לא יתנו לנו לבוא לידי הסכם'.³⁷

במרקם היחסים במרחב הערבי הציג אותו דוח 'ההגנה' כבר משנות ה-20 כ"פרו" נשאישי וכאנטי דרוזי. 'בימי המאורעות 1936 שיחק תפקיד כפול כלפי הערבים וכלפי השלטונות'.³⁸ עם זאת היטיב פאעור להבין את חשיבות ההשתלבות במערכת הפוליטית הסורית. לשם כך נקט בשלוש

32 אמח"צ, מכל 649.

33 ארכיון קיבוץ דן, יולי 1942. דוח בנימין שפירא מעמיה.

34 אמח"צ, מכל 655.

35 28 באוקטובר 1938. אמח"צ, מכל 649.

36 אמח"צ, מכל 644.

37 14 במרץ 1939. יומני נחמני.

38 את"ה, 105/212.

אסטרטגיות: הצגת קו ברור של לאומנות ערבית מוחצנת, ניסיון להשתלב במערכת הפרלמנטרית הסורית וביצור מעמדו כמנהיג אזורי.

הקו הלאומי שאפיין אותו נשא אופי תקשורתי יותר מאשר אופרטיבי ופעילותו התרחשה בעיקר במסגרות חוץ-פרלמנטריות, מבלי שהשתייך למפלגה פוליטית כלשהי. כך הופיע שמו ב-6 בפברואר 1939 כחבר ב'ועד ההגנה למען פלשתינה'. עם זאת, היה פאעור מוכר בכל החוגים הפוליטיים הסוריים.³⁹ באפריל 1928 הציג פאעור את מועמדותו לאסיפה המכוננת. הוא התמודד מול המועמד הצ'רקסי עזא-לדין סולימאן אך זכה ב-12 קולות לעומת 18 ליריבו. פאעור היה ממורמר ביותר בשל תבוסתו.⁴⁰ עם זאת שקלו הצרפתים לקראת 1930 אם 'כדאי לעודד אותו לפעילות פוליטית בעתיד'.⁴¹ אולי סברו שמצוקתו הכספית תהפוך אותו לכלי משחק בידיהם. למעשה כיהן פאעור כציר בפרלמנט הסורי רק בשנות הארבעים.⁴² גם אז ניכר היה שראה בפרלמנט כלי לביצור מעמדו האזורי ולא קרש זינוק לעוצמה במישור הכלל-לאומי. כך באוגוסט 1943, כשהתהלכה שמועה ולפיה הפצים הבריטים לספח את דרום סוריה לעבר-הירדן, הוזכר פאעור כפעיל מרכזי לטובת העניין.⁴³ יש בכך עדות להמשך יחסיו הטובים עם האמיר עבדאללה.

את מעמדו האזורי דאג פאעור לבצר גם באמצעות שימור יוקרתו במרחבים הנושקים לגולן, ארץ מושבו. האליטה המקומית בצפון ארץ ישראל חלקה לו תדיר כבוד.⁴⁴ פאעור מצידו נטר טינה לקיימקאם הצ'רקסי ראוף ביי אנג'וק, שאותו ראה כאחראי לעוול שנגרם לאביו.⁴⁵ גם בעמדה זו ודאי השתלב רצונו של פאעור לזכות באוטוריטה כלפי המיעוטים בגולן. הצרפתים מצידם העדיפו לדכא עוצמה יתרה של מנהיגים מקומיים באזורי גבול רגישים.⁴⁶ הם רמזו כי פאעור 'לא הבין באופן תקין [...] את חובותיו, וניצלו את מצוקתו הכספית כדי לאכוף עליו צייתנות ומשמעת. ביוני 1930 נמסר כי פאעור

רצה... לחמוק לגמרי מקצין שירות המודיעין ומהשפעת הממשלה. בינואר רצה לערב בבעיותיו את שלטונות המנדט וביקש... שלא יוטל שום עיקול על נכסיו. הבטיח לשלם תשלום ראשון תוך חמישה עשר יום, אך לא עמד בדבריו. נסע לקונסטנטינופול לכמה שבועות ולא התייצב בפני קצין שירות המודיעין לא בצאתו ולא בשובו, ואף הורה לאחיו לומר שהוא נסע למצרים. המאהל שלו הוא תמיד מקום מחסה לפושעים ולנמלטים מפני החוק. מעולם לא עשה דבר כדי לסייע לינדרמריה בחיפוש אחרי אנשים שנמלטו אליו. לעומת זאת שחררו הבדואים שלו בכוח ב-26 במרץ אסיר שעצרה הינדרמריה. הנציב העליון הורה על חקירה בוואסט, מקום מגוריו של האמיר, ואילץ את האמיר לגור בדמשק עד שיוסגר האשם... פאעור הסגיר את האשם. צעד זה שהכתיבו לו השלטונות פגע במידת מה ביוקרתו ותפיסת חוסיין דיאב, שודד ידוע וידיד של בני פאעור, היתה עבורו המכה האחרונה.

39 אמח"צ, מכל 654.

40 אצ"מ, S25/ 3922.

41 שם.

42 כך, בשנים 1944-1946 הוא מוזכר כנציג מקזת קוניטרה יחד עם עזא-לדין סולימאן. אמח"צ, מכל 44.

43 אמח"צ, מכל 44.

44 6 בינואר 1934, פלסטין; 28 באפריל 1943, אמח"צ, מכל 44.

45 אצ"מ, S25/ 3922.

46 לדברי דוח צרפתי מאותה עת, 'יוקרה רבה מתלווה לשמו של האמיר ולכן הוא יוכל לצרף אליו את מרבית שבטי האזור' **שם (מה המקור???)**.

הוא הבין כנראה שאין טעם להיאבק, וכך חזר האמיר פאעור פחות או יותר למסגרת וביקר כמה פעמים אצל קצין שירות המודיעין.⁴⁷

אחת הסיבות שבגללן חתר פאעור לחזק את מעמדו נבעה ממצבו הכספי, שהחמיר במיוחד לקראת סוף 1934. לחץ כבד של חובות וצווי הוצאה לפועל אילצו אותו לעזוב את מעונו בוואסט ולנדוד בין ארץ ישראל לבין דמשק.

אליהו אפשטיין, איש המודיעין של הסוכנות היהודית בביירות, כתב עוד ב-5 באפריל 1934 למשה שרתוק, ראש המחלקה המדינית בסוכנות היהודית, כי 'אמיר אחד [...] בעל השפעה גדולה בצפון א"י, פנה אלי אתמול בהצעה למכור ל"ציונים" בסודיות רבה ארבעת אלפים דונם אדמה זבורית שיש לו בצפון א"י באל-חולה [...] יש לו קושאן אנגלי כהגן על האדמה ואין אצלו כל שאלה של אריסים'.⁴⁸ גם ראובן טריפון, פקיד פיק"א בראש פינה, ידע את מצבו ולחץ עליו למכור חלק מאדמותיו לפיק"א או לפחות למשכנן.

פאעור הבין שמכירה כזו תפגע בו לטווח הארוך: אריסים ערביים רבים התלויים בו, חלקם בני שבטו פאדל, יעקרו מעל אדמותיהם והוא יתקשה לשמור על דימוי של לוחם למען העניין הלאומי הערבי.⁴⁹ דימוי זה היה חשוב בעיניו. כך מחה בפני הנציב העליון הצרפתי ב-14 במרץ 1934 על הכוונה שהסתמנה, לאשר את מכירת זכיון החולה ליהודים. אלא, כפי שציין בדקות העתון 'אל-איתיחאד אל-לבנאני', לשם אפקטיביות היה עליו לפנות דווקא לנציב העליון הבריטי.⁵⁰ ...אולי נועדה פנייתו של פאעור להסוות את גודל הפיתוי שעמד לפניו נוכח מכירת זכיון החולה לחברת 'הכשרת היישוב'. שבוע לפני ביצוע העסקה כתב הרוזן ד'אומאל, קונסול צרפת בירושלים, לרוזן דה מארטל, הנציב העליון בביירות: 'היהודים מעוניינים מאד ברכישת אדמות החולה הגובלות בזיכיון [...] ובמיוחד בירושתו של האמיר פאעור'.⁵¹

טריפון יעץ לחשוב על פתרון של מכירת חלק מהאדמות תוך הסכמה עם התושבים, מה גם שחוק הגנת האריסים הפלשתינאים מ-1929 מנע ממילא אפשרות של נישולם. טריפון האמין שלאחר המכירה יוכל להשיג את פינוי האריסים תמורת פיצוי כספי נאות, או שיעביר חלק מהם לאדמותיו בסוריה.⁵² הוא הפעיל כלפי פאעור סוללת מתווכים ערביים: חג' מוחמד עבדאללה ממרג' עיון, מחמוד מנסור שעבד בעבר במשרד המקרקעין בקוניטרה ועתה בצפת, מוסא חג' חוסיין אל-כביר וחוסיין עאמר שהנהיגו את הקהילה האלג'יראית בגליל (עבאסי 2005: 18–20; Abassi 2003). שני האחרונים היו אלג'ירים פלשתיניים מתליל ומחוסנייה. במהלך פברואר נשבר פאעור ומכר כמה נחלות: את חצ'אץ ב-3 בפברואר לפי 3 לירות פלשתיניות לדונם ואת זוק אל-תחתאני. לגבי ע'אבה היתה הבטחת מכירה בכתב מ-20 בפברואר ליוסף אל נאבאני (כנראה הכוונה לנחמני) מצפת

47 אצ"מ, S25/ 3922

48 אצ"מ, S25/ 3561: 86–85

49 דוח מודיעין, דמשק, 10 בפברואר 1935. אמח"צ, מכל 617.

50 אמח"צ, מכל 655.

51 ביירות, 21 בנובמבר 1934. אמח"צ, מכל 655.

52 דוח מודיעין, דמשק, 8 במרץ 1935. אמח"צ, מכל 617, דפים 35–36; ראש פינה, 4 באוקטובר 1934. אצ"מ, J15 7055.

מטעם חדיג'ה בת קנג' אל-פאעור.⁵³ שיחות מתקדמות התקיימו לגבי מדאחל וברגיאית. במקביל לחצה פיק"א לרכוש גם את אדמות צאלח'יה ודרבאשיה. דוח המודיעין הצרפתי העיר שכך יקיפו נחלות ענק של פיק"א חלקות קטנות של ערבים שטרם נכנעו ללחץ היהודי, ואשר יאלצו למכור אותן בזול נגד רצונם. כך תשיג פיק"א בסופו של דבר מחיר ממוצע הגיוני למכלול אדמות האזור. גם פאעור הבין שהמוכר ראשונה זוכה למחיר המיטבי. עוד העיר הדוח כי הרשויות הבריטיות ראו בעין יפה את התפשטותה של פיק"א מצפון לחולה, משום שהעדיפו לעמוד בקשר עם גורמי ענק ולא עם המוני אריסים ובעלי קרקעות קטנים, שהכבידו על יישום ההסכם לשכנות טובה. עוד העדיפו שהקרקעות תימצאנה בידי חקלאים פלשתינאיים ולא סוריים.⁵⁴

לעסקות היה ככל הנראה היקף מהותי פחות מכפי שהעריכו הצרפתים. גם מתחים ששררו בין הרוכשים היהודיים לבין עצמם הקשו על השלמת עסקאות (ציון 2006: 8–9, 16). אולי התכוון פאעור מלכתחילה למכור רק את המינימום ההכרחי מבחינתו, שכן אחרי המכירה עדיין נותרו בידיו 11,700 דונם באזור החולה.⁵⁵ בשנים הבאות שבו הקונים והתדפקו על דלתותיו. באותם ימים ממש, תחילת 1935, הצהיר פאעור שיבנה באביב הקרוב בית בח'צאץ ויגור בו ששה חודשים בשנה.⁵⁶ למעשה, מדובר בבית שהרסו הצרפתים ב-1920. הוא שוקם רק כשש פאעור מארה"ב ב-1945.⁵⁷

יוסף נחמני, איש הקק"ל, היה אחראי לכל פעולת הרכש המסיבית שביצעה הקק"ל באצבע הגליל והיה כנראה היהודי שקיים את המגעים ההדוקים והממושכים ביותר עם האמיה.⁵⁸ ביומניו הותיר תיאורים מפורטים, אם כי רוויי ראייה סטריאוטיפית. תחילה התרשם מפאעור כ'בחור מבין ופיקח, ששבילי הפוליטיקה הגבוה נהירין לו',⁵⁹ אך עם השנים תיאר אותו לא אחת במלים בוטות שאנו מביאים אותם כלשונם למרות ההסתייגות שלנו מהם:

'שקרן, זיפן, ריקן, מחוסר כל מצפון. לא אדם אחד הרג בקרירות. אינני יכול להבין במה כחו [זו היתה בעיה עקרונית של יהודים רבים ביחסם לערבים]. לא מוציא כסף. לא משלם בעד שרות. איש קשה. חושב שכולם מחויבים לשרתו. מנצל את יחוס משפחתו [...] הוא מדכא וגוזל ושוודד בלי כל רחמנות את בני שבטו. המשטר והיחסים הם פיאוודליים בהחלט.'⁶⁰

53 דוח מודיעין, דמשק, 8 במרץ 1935. אמח"צ, מכל 617, 35–36; ציון 2006: 5, הערה 30.

54 דוח מודיעין, דמשק, 8 במרץ 1935. אמח"צ, מכל 617.

55 דוח של נחמני מ-19 ביולי 1937. אצ"מ, KKL5 8394.

56 דוח מודיעין, דמשק, 10 בפברואר 1935. אמח"צ, מכל 617.

57 13 במרס 1946. את"ה, 105/122.

58 לפרטי העסקות ראו: ציון 2006: 1–22. החיזורים אחרי פאעור לבשו לעתים פנים מיוחדות. ב-20 בפברואר 1937 נפגשו עם פאעור בדמשק שני מיסיונרים אנגליים בלוויית מוריס סיגל, מיסיונר אנגלי מומר שהתגורר בדמשק ונודע בקשריו עם רוכשי קרקעות יהודיים. מטרתם היתה לקנות, לכאורה לעצמם, אדמות בסוריה או בארץ ישראל, ובלבד שהאדמות תהיינה על הגבול. המגעים לא צלחו (מנהל הביטחון הכללי לראש המשרד הפוליטי, 8 במרס 1937. אמח"צ, מכל 617, 38–39).

59 יומני נחמני, 3 בנובמבר 1935.

60 יומני נחמני, 29 במרס 1940.

האמיר פאעור בתקופת המרד הפלסטיני, 1936–1939

המרד יצר אווירת תוהו ובוהו בארץ ישראל והקטין את יכולת הבקרה הבריטית. באצבע הגליל המרוחקת לא התקיימה לחימה ממשית, אך היא שימשה גשר לכניסת מתנדבים סוריים ולבנוניים לתמיכה במורדים. כך יכול היה פאעור להוסיף ולבצר את מאחזי עוצמתו המקומיים באין מפריע. ב-1936 דיווחו ראובן טריפון, נציג פיק"א בגליל, ונחום הורוביץ מכפר גלעדי, על **התארגנות שתי** באצבע הגליל, האחת מהן בראשות האמיר פאעור (גלבר 1992: כרך א, 139).

במחצית 1938 חש פאעור כי מעט השליטה שעוד נותרה לבריטים על אצבע הגליל הלכה והתרופפה. הוא סבר שעתה יקל עליו לקדם את ענייניו המקומיים והכלכליים. ב-22 ביולי 1938 דיווחו מקורות מודיעין צרפתיים על מגעים בין שבט ערב אל-פאדל לבין שבטים בעבר הירדן, בדבר הסכמה למתן עזרה למתקוממים בארץ ישראל, אם יפתחו בהתקפה כללית. זאת לקורת רוחה של האופוזיציה הסורית.⁶¹ כך הצטייר פאעור כפטריוט בעודו מקדם את ענייניו.

סכסוכי קרקעות לא היו מעולם זרים לאזור. גם כלפי פאעור נטען שחלק מקרקעותיו גזל בחזק יד. שלושה לבנונים התלוננו שהשתלט על 700 דונם שלהם במנצורה (אבנרי 1980: 171). בנוסף, לא נרתע עתה פאעור גם מרצח, משום שהעריך שהשלטונות יתקשו להפעיל נגדו יד חזקה. ב-1 ביולי 1936 הרג גיסו, זעל סלום, ראש שבט ערב אל-פאדל-איירמה (שבט משנה של ערב אל-פאדל), את אחמד עזון, שייח' הכפר דווארה, מבני שבט הע'וארנה, ששכנו מצפון לחולה. המריבה נוצרה בשל סכסוך קרקעות: שני הצדדים, אף שהיו בעבר בני ברית, טענו לבעלות על אותה חלקה שנרכשה למען הציונים.⁶² הרוצח היה נתין סורי, הנרצח היה נתין ארץ ישראלי והשלטונות הבריטיים ציפו שהצרפתים ילכדו את הרוצח וישפטוהו.

המקרה שירת את האינטרסים של פאעור, כיוון שהניח לו להציג את שבט ערב אל-פאדל כדומיננטי במרחב שמשני צידי הגבול. משום כך נטל לידי ללא דיחוי את ניהול המהלכים. מטרתו היתה כפולה: השגת סולחה וביטול ההליך הפלילי. הוא חפץ להיראות כמי שהשיג עבור בן שבטו צדק במסגרת מוסלמית ומסורתית והציל אותו מאימת עמוד התלייה של שלטון אירופי נוצרי זה. קיומו של קו הגבול בסכסוך הפך ליתרון עבורו, שכן פאעור היטיב להבין את ניגוד האינטרסים שנתגלע למעשה בין הבריטים לצרפתים. בעוד הראשונים, בגלל אדנותם הרופפת באזור, רצו להפגין יד ברזל ולהחיל את החוק המנדטורי על העברייני, היה לצרפתים דווקא עניין הפוך: להרגיע את הרוחות ולא לעורר מתחים רדומים. בעיית השליטה של הבריטים באצבע הגליל לא הטרידה אותם.

מעמדו של פאעור השתקף בכינוס שנערך ב-21 ביולי במעונו בוואסט, ובו התכנסו כל מנהיגי החלק הסורי של האזור ונכבדיו לדון באמצעים לפתרון הסכסוך בדרכי שלום. כדי להגביר את חשיבותו הוגדר הכינוס כאסיפה כללית של שבטי נפת קוניטרה וואדי אל-עג'ם. נכחו בו דרוזים צ'רקסים, טורקמנים ובדווים, מוח'תארי מרבית הכפרים. בסיומו כתבו לנציג הנציבות העליונה בדמשק ובקשו

61 אמח"צ, מכל 649.

62 זיהוי החלקה אינו ברור. מדובר בנוהג של רכישה עבור צד שלישי ע"י איש קש כדי להסוות את זהות המוכר האמיתי.

להתיר להם לפתור את הסוגיה בדרך של סולחה וללא התערבות גורמים רשמיים.⁶³ האמת היתה שבני הע'וארנה סבלו שנים ארוכות מנחת זרועם של בני פאדל ופאעור רצה להימנע מהתערבות חיצונית במרחב השליטה שלו.⁶⁴

פאעור אכן קלע לטעמו של נציג הנציבות בדמשק, שב-30 ביולי המליץ לנציב העליון בביירות לדחוק בבריטים שיסכימו להימנע מהתערבות רשמית.⁶⁵ ב-6 באוגוסט דחתה הנציבות בביירות את הבקשה בגלל הצורך לשקט באזור הגבול. בימי המרד היה בעיקר אינטרס בריטי, וכן גרסה שיש 'רק יתרונות בכך שנאלץ את שבט ערב אל-פאדל לציית לתקנות המנהליות הרגילות הנהוגות במדינת סוריה'.⁶⁶

ואולם, אי-שקט מתמשך באזורי ספר היה תמיד שעתם היפה של מנהיגים מקומיים. לקראת תום האספי, חש פאעור שהנסיבות בשלו לדחוק כליל את רגליהם של הנוצרים הלבנוניים האמידים בעלי האדמות באזור. ב-31 באוקטובר 1938 התלוננה משפחת שיהאב מחצביה כי 'הבדווים משבט ערב אל-פאדל היושבים בשטח נפת קוניטרה (סוריה), באו חמושים לכפר ח'אן דווייר (חולה) שם יש לנו אדמות רבות, ושדדו את כל תבואות הקיץ שלנו שטרם אוחסנו. הנזק עולה לכדי 3,600 לירות סוריות'. המשפחה בקשה 'לשים קץ אחת ולתמיד לשוד השיטתי שאנו סובלים מדי שנה מבני פאדל השודדים'.⁶⁷ כמסתבר, בעוד האמיר עצמו קבע את מדיניות השבט ויזם את פעולותיו, הוטל התכנון והביצוע על אחיו שאמאן.⁶⁸ שיתוף פעולה זה היה חלק מסוד כוחו של האמיר.

מעשי השוד מחווירים לעומת אירוע אחר שהתרחש באותם ימים ממש. בבוקר ה-26 באוקטובר נמצא טועמה אלפדלי, בדווי משבט ערב אל-פאדל כשגרנו משוסף, בשדה סמוך לכפר הקטן דפנה, שאת אדמותיו השייכות כולן למשפחת פרנסיס הנוצרית מחצביה עיבדו כמה עשרות אריסים. הורי הקרבן האשימו את תושבי דפנה במעשה ואיימו בתגמול. אכן עוד באותו הלילה פשטו בדווים משבט ערב אל-פאדל על הכפר, הרסו את הרכוש, השמידו את התבואה, שרפו את שדות האריסים, שדדו את הכסף מהבתים ונטלו את העדרים. בני הכפר המבועתים נמלטו

63 הבקשה הופנתה באמצעות עטה אל איובי, נציג מועצת השרים הסורית, שאף הוא לחץ על הצרפתים לבצע את הבקשה; יולי 1936, אמח"צ, מכל 657.

64 כמה שנים אחר כך הסביר דוח יהודי כיצד 'כל אחד מהם [כפרי החולה] השתדל ע"י קשריו עם כוחות חוץ לחולה, יהיו זה השלטונות או הפאדלים, לשמור על כוח השפעתו ועל היקפה. כך עושה המנהיג האזורי [כינויו של האמיר פאעור] כבתוך שלו'. ארכיון קיבוץ דן, יולי 1942. דוח בנימין שפירא מעמיר.

65 הנציג ציטט דוח מודיעיני, לפיו 'סדרת תקריות [...] יכולה להתפתח באזור הגבול ולפגום קשות בביטחון [...] הנקמה יכולה להפוך לסכסוך שיערב את כל האוכלוסיות באזור הגבול וייצור סיבוכים שקשה לחזותם נוכח התסיסה הקיימת כעת בארץ השכנה'. 30 ביולי 1936. אמח"צ, מכל 657.

66 הרתיעה מסולחה נבעה כנראה מכך שבאותם ימים נקלע ענף אחר של השבט לנקמת דם. ב-28 באפריל נורה ונהרג ראש שבט ערפאת, השייח' דאהר אל-פאעור בידי בן שבטו. בקרב שהתפתח נהרגו עוד ארבעה איש. הסיבה לאירוע היתה כוונתו של פאעור להשתחרר ממרות משפחת ח'דייב ולהתקיים כשבט נפרד. פאעור הלשין לשלטונות על כמות הכבשים האמיתית שבידי יריביו, ואלו שלמו מס כבד יותר. הפרשה יושבה בסולחה ב-6 ביולי, שבה שולם כופר למוחלף אל-פאעור, בנו של הנרצח. אף על פי כן נאסר היורה לשלוש שנים, העונש המרבי הקבוע בחוק. 30 ביולי 1936, אמח"צ, מכל 657; מכתב הנציב העליון בדמשק לנציבות בביירות, 7 באוגוסט 1936. אמח"צ, מכל 555.

67 5 בנובמבר 1938. אמח"צ, מכל 649.

68 נחום הורוביץ, סקירה על מצב הביטחון בגליל העליון, 4 בנובמבר 1938. את"ה, 1/100/80.

לסוריה וללבנון.⁶⁹ בני פרנסיס אמדו את הנזק ב-10,000 לירות פלשתיניות וטענו שמדובר בתרמית מתוכננת בקפידה. לדבריהם, בניגוד ברור לנוהג נקמת הדם הבדווית, לא פגעו בני פאדל בנפש כלשהי והסתפקו רק בהרס ובביזה. לגרסתם, הבדווי לא נרצח כלל אלא מת מוות טבעי ממחלה שסבל ממנה כמה חודשים וגופתו הונחה ליד דפנה על ידי בני פאדל. כך יכלו בני פאדל להשתחרר מהתחייבותם להעניק חסות תמורת תשלום, 'ובנצלם את האנארכיה השוררת באזור, להתמסר ללא חשש לעיסוק החביב עליהם: שוד'.⁷⁰

המשך הפרשה מעיד על היותה חוליה במהלך אסטרטגי מתוכנן. פאעור התעלם מדרישת הצרפתים להבהרות מצידו,⁷¹ העדיף להכתיב תנאים בעצמו וזימן את בני פרנסיס לתל אל קאדי, ב-2 בנובמבר לפגישה שמטרתה האמיתית היתה הפגנת כוח. כך אותה שהוא לבדו יכול גם לזרוע סופה וגם להבטיח שקט. פאעור נכח בפגישה עם שלושים מאנשיו ולצידם שבעים מתומכי המרד הפלשתינאי בצפת, כולם חמושים. בפגישה הכיר פאעור במרומו בהאשמות כלפיו והתחייב להחזיר את הגולה ולפצות בכסף עבור ההרס אך בתנאי שההסכם יזכה לחסות השלטונות הצרפתיים.⁷² פאעור העריך שאלו יעדיפו שיסיט את מרכז הכובד אל מחוץ לגבולות המנדט שלהם. אכן, לו נעתרו הצרפתים, היה בכך פתח להפיכתו לשליט האמיתי באצבע הגליל נוכח אוזלת ידם של הבריטים.⁷³ לבסוף לא נפתרה פרשת דפנה ופרנסיס ניהל משפט נגד שבט אל-פאעור.⁷⁴

האמיר פאעור בשנות הארבעים

מצוקתו הכלכלית של האמיר פאעור הביאה אותו לבוא כבר מ-1939 במגעים עם הקק"ל למכירת יתרת קרקעותיו. במקביל, כדי לחלות את פני היהודים, העביר להם מידע מודיעיני על המתרחש ברמת הגולן (גלבר 1992: כרך א, 316). תחילה נראה היה שהמו"מ מתנהל ללא תקלות. ב-17 במאי 1939 דיווח 'שירות הידיעות' הצרפתי כי המכירה ליהודים בחולה תמה למעשה ובקרוב תצוץ השאלה של מציאת מגורים חלופיים לערביי החולה. הדוח העריך כי הם ייגרו לשטחי האמיר בסוריה או למישור הבאקעה בלבנון. ציון כי 'שהותם של שבטים אלו יכולה להוות סכנה, כי

69 לימים הקימו מרביתם הקימו את כפר עאבסיה על גדות החצבני, ליד ע'ג'ר בשטח לבנון. יחסי שכנות עם ערבים, 40 שנה להתיישבות בעמק החולה, ללא חתימה, 1979. ארכיון קיבוץ דן; דוח היועץ המנהלי בדרום לבנון, 28 באוקטובר 1938. אמח"צ, מכל 649; מכתב שר הפנים הסורי לנציג הנציב העליון ברפובליקה הלבנונית, 19 בנובמבר 1938. אמח"צ, מכל 649.

70 שר הפנים הסורי העלה השערה כי דפנה, כיעד ספציפי, ביטא את איתנו של פאעור למשפחת פרנסיס, שב-1920 סייעה לצבא צרפת במאבקו נגד אביו, האמיר מחמוד. מכתב שר הפנים הסורי לנציג הנציב העליון ברפובליקה הלבנונית. אמח"צ, מכל 649.

71 פאעור היה נתין סורי והנפגעים, בני פרנסיס, נתינים לבנוניים. האריסים, שהיו ארץ ישראלים, לא העסיקו את הצרפתים.

72 היועץ המנהלי לדרום לבנון, 5 בנובמבר 1938. אמח"צ, מכל 649.

73 שר הפנים הסורי ציין שהשיח'ים של החולה הביעו את מורת רוחם מהמצב הנוכחי, שבו היו נתונים להתקפות הן מצד פאעור והן מצד המורדים הערביים, שלמעשה ביצעו מעשי אלימות וביזה יותר מאשר פעילות נגד השלטונות הבריטיים. המורדים הגיעו עד אבל אל קמח שמדרום למטולה וחטפו פלוני, אליאס שופאני, בתואנה שאחיו משתף פעולה עם השלטונות הבריטיים בארץ ישראל. בהונון ניסו לגייס כחמישים צעירים. בניגוד גמור למגמותיו של פאעור, קיוו השיח'ים שאזור החולה ייתפס בידי הצרפתים דווקא, בהאמינם שאלו יצליחו להשליט סדר. שם.

74 נחמני מציין שמוכתר דפנה נעדר מאקט התשלום לפועלים הערביים שהרסו את בתי הכפר כדי לאפשר את עליית הקיבוץ היהודי, משום שנסע באותו היום למשפט בקוניטרה. 21 במאי 1939. יומני נחמני.

הם נוטים להסתכסך בקלות. הם גם מהווים סכנה סניטארית, משום שהם נגועים מאד במלריה ובעגבת.⁷⁵

תמונה אחרת עולה מיומני יוסף נחמני שניהל את המו"מ עם פאעור. לדבריו, באותה עת עמד פאעור בקשר גם עם ראובן טריפון, איש פיק"א, ששכנע אותו כי יוכל לקבל תמורה גבוהה מזו שמציעה הקק"ל. לכן התחמק פאעור מפגישה עם נחמני בביירות ואחר כך העלה את המחיר שדרש. נחמני רתח, כינה את פעולתו של טריפון 'טמטום מוסרי' ולא נכנע לדרישה.⁷⁶

התוצאה היתה שפאעור לא מכר את אדמותיו ב-1939 והמו"מ נמשך עוד שנתיים. השלמתו עוכבה בגלל סיבות שונות, כגון חפצו של האמיר למכור את כל הקרקעות במהלך אחד, היותן משועבדות ל'בנק האומה' הערבי בטבריה או קשיים שנתגלעו בפינוי האריסים מהן (ציון 2006: 18-21). ב-4 ביוני 1941 מכר האמיר לקק"ל 1,794 דונם.⁷⁷ המחיר הגבוה, 12 לירות לדונם, ביטא את להיטות הקק"ל להשתלט על אזור אסטרטגי זה. העסקה התאפשרה מבחינה משפטית משום שפאעור היה נתין סורי והבריטים העדיפו שהבעלות על הקרקעות בארץ ישראל תהיה בידי נתינים מקומיים, אף אם היו יהודים.⁷⁸ כעבור שנה נמכרו לקק"ל עוד 7,000 דונם. לפי הסכם המכירה הוטל פיצוי האריסים על האמיר, ואולם אף שיכול היה להעבירם לאדמותיו בסוריה סילק אותם בכוח מאדמתם בעזרת רוכביו החמושים (אבנרי 1980: 172).

דווקא על רקע המגעים המתמשכים עם גורמים ציוניים נאלץ האמיר להפגין דבקות במטרות הלאומיות הערביות. נחמני ציין כבר ב-1937 כי פאעור חיפש דרך לשמור על מעמדו הציבורי והחברתי כאמיר ערבי למרות המכירה ליהודים.⁷⁹ היה אף רגע במהלך המו"מ שבו חששה הקק"ל פן יעדיף לשלם פיצוי מוסכם בגובה 2,000 לא"י, לחזור בו מהתחייבותו ולמכור את הקרקע לערבים.⁸⁰ בנובמבר 1941 היו הוא וכאמל חוסיין 'היחידים אשר השתתפו בלוויה של פח'רי נששיבי מכל הסביבה שלנו', משום שפח'רי נרצח באשמת בגידה.⁸¹ פאעור הוצג כמלשין לאנגלים וכמי שרכש נשק למענם אך באותה העת נטל חלק בשיבה של מתנגדי המנהל שנערכה בטבריה ב-20 בפברואר 1942. באותם ימים עלה לרגל למכה ואז גם 'שוחח עם אבן סעוד על שאלת היהודים'. ביולי הלך מעמדו של פאעור בסביבת מחייתו והתרופף. את התמורה שקבל מהקק"ל 'החליף [...] לזהב ומוכן לברוח לאבן סעוד'.⁸² אך במקביל התחזק כנראה מעמדו בדמשק. דוח יהודי מציג אותו אז כמפשר בכל רחבי סוריה מטעם השלטונות.⁸³

75 דוח הנהלת שירות הביטחון, ביירות, 29 במאי 1939. אמח"צ, מכל 617, עמ' 52.

76 5, 18 ו-19 באפריל ו-1 באוגוסט 1939. יומני נחמני.

77 הפירוט: 710 דונם בח'צאץ, 750 בצלחיה, 270 במדאחיל, 74.5 בבניאס ו-60 בעאבסיה. יומני נחמני. את האמיר ייצג עוה"ד הלבנוני אליאס נאמור, שבשנות הארבעים ייצג בלבנון גם את חברת פיק"א. 13 בפברואר 1940. אצ"מ, KKL5 11401; זלטנרייך 2008; דוח ביטחון שדה, 29 בנובמבר 1944, אמח"צ, מכל 93.

78 14 באוגוסט 1941. אצ"מ, KKL 10.

79 19 ביולי 1937. אצ"מ, KKL5 8394.

80 14 ביוני 1941. שם, KKL10.

81 דוח מ-16 בנובמבר 1941. את"ה, 105/212.

82 דוח מ-16 בנובמבר 1941. את"ה, 105/212.

83 יולי 1942. ארכיון קיבוץ דן.

כדי לחזק את תדמיתו המקומית פעל פאעור במישור האתני והצבאי. חברי קיבוץ עמיר חפרו במחצית 1942 תעלה ונתקלו בעצמות, ככל הנראה שרידי קברים מוסלמים. פאעור ניצל את האירוע כדי להופיע כמגן המוסלמים, טען שמדובר באדמת וואקף ותבע את הפסקת החפירה. הוא התנצל על שעזר להתיישבות יהודית בחולה והעריך שאין עתה מקום לפעול נגד היהודים, שממילא יוואשו בסופו של דבר מעיבוד עצמי של הקרקעות וימסרו אותן מחדש בידי האריסים.⁸⁴ היתה זו אחיזת עיניים מכוונת מצדו, כיוון שהכיר היטב באותם ימים את אורחותיה של הסביבה היהודית וידע שלערך ההתיישבותי מקום רב יותר בעיניה מאשר לערך הכלכלי.

בינתיים ביצר פאעור את שליטתו המוחשית בשטח והורה לאחיו שאמאן, שמילא את מקומו בהיעדרו, לצייד כל גבר מהשבט בסוסה וברובה. היהודים תיארו את האמיר פאעור כ'ראש שבט הפאדלים בגולן, שעולה במספרו על ערבי החולה וביכולתו הצבאית והגופנית אין כל השואה לערבי עמק זה'.⁸⁵ כבר ב-1938 העיר נחום הורוביץ: 'חושש אני מאד שבאם במזרח ישתולל ערב אל פאדל וממערב המטולאים, יהפוך שטח החולה לאחד הפנות הקשות מטעם הביטחון'.⁸⁶ מתוך זהירות הומלץ גם לטפח במסתרים את מתנגדי האמיר וגם להדק את הקשרים עם שבט ערב אל-פאדל.⁸⁷ תוך כך דווח על עלייה ניכרת בגניבות ושוד של בני פאדל כלפי בני הע'ווארנה שבעמק החולה. לפעילות זו היתה משמעות סמלית מעבר להיותה פתרון למצוקה כלכלית.⁸⁸

אחרי מלחמת העולם השנייה נותר פאעור מקורב לסביבה הלאומית הסורית, השתתף בוועידת ראשי השבטים למען ערביי א"י בדמשק בספטמבר 1944 ונלווה באופן לא רשמי למשלחת הסורית לוועידת סן פרנסיסקו (בה הוקם ארגון האו"ם) באפריל 1945. אירוע זה סתום: מדוע באמת נסע וכיצד מימן את עצמו? הוא שהה בארה"ב חמישה חודשים 'ומספרים שקיבל בארה"ב מערכת של מכונות חקלאיות וכן שהביא אתו סכומי כסף'.⁸⁹

עוד קודם לנסיעה חלה שחיקה במעמדו של פאעור בסביבתו ואף בתוככי השבט, שם ניסה אחיו שאמאן לדחוק את רגליו. אריסי ח'צאן, אותם ניסה לסלק, התריסו אלו כנגדו ואף חרשו בכמה מקרים במופגן באדמותיו מבלי שגיב. ⁹⁰ המתח של פאעור נוכח קרקעותיו ההולכות ונשמטות מידי זכה לביטוי גם ביום הראשון לעליית קיבוץ שמיר על אדמות ברגיאת שחלקן נמכרו לקרן הקימת על ידי פאעור, בא האמיר אישית לשטח משום שהעלייה על הקרקע קדמה לחלוקתן המסודרת של האדמות. כך מתאר יומן המשק את הפגישה: 'בצהרים ראינו רוכב מתקרר, סוסה אצילה, רובה

84 יולי 1942. ארכיון קיבוץ דן.

85 יולי 1942. ארכיון קיבוץ דן.

86 נחום הורוביץ, סקירה על מצב הביטחון בגליל העליון, 4 בנובמבר 1938. את"ה, 1/100/80.

87 יולי 1942. ארכיון קיבוץ דן.

88 באותם ימים נגנבו בגולן 14 ראשי בקה וביניהם שלושה השייכים לאמיר עבדאללה, בן דודו וגיטו של פאעור. בני פאדל האשימו את אנשי עאבסיה, אך אלו טענו לפרובוקציה. לדבריהם בני פאדל הביאו במייד את הבקר לכפרם כדי ליצור סכסוך בינם לבין האמירים עבדאללה ופאעור, וכך לזכות ביד חופשית לנקמה ולשוד. האמיר עבדאללה נפגש עם כמל חוסיין מח'לסה, ונתן לו יומים להחזרת הבקה. אחיו של עבדאללה שנכח באותה פגישה אמר שאם הבקר לא יושב, יהרוג מאה איש מהע'ווארנה עבור כל ראש בקה. כמל חוסיין מצא חלק מהבקר חבוי בפרדס בעאבסיה, השיב אותו והבטיח למצוא את היתר תוך כמה ימים ולשלוח אותו לגולן. [שם](#).

89 דוח מודיעין, 13 במרס 1946. את"ה 105/122.

90 דוח מודיעין, 13 במרס 1946. את"ה 105/122.

ביד [...] הוא צעק ואיים [...] שייך ערבי זה הנו שונא ישראל גדול. הוא עשיר מאד [...] לאומני ואיש בעל אופי רע. הוא קלל את אביו ואת כל אלו שמוכרים וקונים אדמות.⁹¹

שנת 1946 עמדה בסימן הסכסוך שלו עם האמיר עבדאללה, בן דודו, סכסוך שהסתיים בסולחה רק בשלהי דצמבר בתיווכו של שיח' אסעד קנג', ממנהיגי הדרוזים בגולן.⁹²

הקמת מדינת ישראל: פינוי המאחז בחולה

ערב הקמתה של המדינה השתנו יחסי הכוחות. מול העוצמה המאורגנת של הלאומיות הישראלית הנבנית מצא האמיר פאעור את עצמו חסר משענת. הסורים הפנו לו עורף והלבנונים ניסו לנצל אותו במקום לסייע לו. בסוף ספטמבר 1947 נפגשו בביירות, ב'ברכת הבריטים', האמיר פאעור, כאמל חוסיין ואחמד בק אל אסעד, מנהיג השיעים בדרום לבנון, עם ריאד אלצלח, ראש ממשלת לבנון. לדעת גלבר אלצלח הטיל על השלושה לארגן פשיטות שוד והרג ולעורר הפגנות פרובוקטיביות בערים, במטרה לעורר אלימות כלפי היהודים (גלבר 1992: כרך ב, 692).

בצד הישראלי נחלקו הגישות בין התומכים בסילוק הנוכחות הערבית מאצבע הגליל לבין אלו שחפצו לשמר מערכות דו-קיום של עשרות שנים.⁹³ הסיבה, ואולי התואנה, לתקוף את ח'צאץ היתה התקפה על עגלה ממעין ברוך והריגת נוטר בשלהי 1947. האירוע היה חריג באזור שעד אז נחשב לשלו. אנשי הש"י, ובראשם עזרא דנין וגד מכנס, התנגדו לתגובה, וטענו שמדובר באירוע נקודתי שלא נשא אופי לאומי. ואולם חזקה דעתו של המפקד המקומי של הפלמ"ח שסבר כי מדובר בהתקפה פוליטית, והוא קיבל את אישורו של יגאל אלון לפעול. ח'צאץ הותקפה ב-18 בדצמבר 1947, במטרה מוצהרת לפגוע רק באנשי כנופיות, ותוך כך פוצץ בית על יושביו ונהרגו בו ששה מבוגרים וארבעה ילדים (מוריס 1991: 55-56; שפירא 2004: 301). אחרי אירוע זה נותרו תושבי ח'צאץ על מקומם עוד כמה חודשים, עד תחילת מבצע יפתח בשלהי אפריל 1948 (מוריס 1991: 169-171).

ב-5 ביוני 1949 הועברו 55 תושבים שנותרו בח'צאץ לאזור עכברה שמדרום לצפת. נטען שהפעולה נבעה מרצונו של צה"ל ליצור פס 'נקי מערבים' במרחק חמישה קילומטר מהגבול, כנראה גם בלחץ של חברי מעין ברוך. לטענתם שדדו הערבים בק, ירו בשדות המשק והיוו סיכון מודיעיני. הפעולה עוררה אי נוחות בקרב רבים, כגון סא"ל רבינוב שחקר את האירוע מטעם צה"ל ויוסף נחמני. בסופו של דבר יושבו העקורים בואדי חמאם שלייד מגדל (מוריס 1991: 93-95).

בניגוד לכאמל חוסיין שנרצח ב-1949 בגין מכירת אדמות ליהודים לא פגע איש בפאעור, אולי משום שהיה אישיות חזקה ובעלת מעמד. הוא נותר בגולן עד 1967 ואז ברח עם שבטו ומת בדמשק.

91 'יומן הנקודה', 28 בנובמבר 1944. ארכיון קיבוץ שמי.

92 'הריב שהיה בין שני האמירים הוא על רקע של נשים. האמיר עבדאללה ראה פעם את פיאד, נהגו של האמיר פאעור, יוצא מחורשה ואחר כך ראה את אשתו לשעבר של פאעור יוצאת מאותה חורשה. הוא ירה בפיאד והרגו במקום ונמלט אל הדרוזים [הדבר קרה כששהה האמיר בסן פרנסיסקו]. כשחזר פאעור מצא את עצמו בריב עם האמיר עבדאללה בשל נהגו הפרטי'. דוח מודיעין, 13 במרס 1946. את"ה 105/122.

93 כך למשל לא עלה בידי אנשי כפר גלעדי לשמר את קשריהם עם המתואלים.

סיכום

אחרי מלחמת העולם הראשונה התפתחו במרחב המחיה של שבט ערב אל-פאדל שתי מסגרות מנדטוריות אשר יצרו תנאים שונים בתכלית, אשר בעטין נקלע השבט, ומכללא הנהגתו, לבעיות חמורות ולא מוכרות ועמן תהליכי הסתגלות חדשים. בעיות אלו נוצרו כבר בימיו של האמיר מחמוד אך מרביתן התעצמו והפכו לדוחקות יותר בימי בנו, האמיר פאעור.

בתחום הטריטוריאלי הפריד מעטה גבול מדיני בין השבט לבין חלק משמעותי של אדמותיו, זאת במקביל למהלך בלתי תלוי של מעבר הדרגתי לישיבת קבע. הדבר חייב פיתוח אסטרטגיות הישרדות מותאמות לנסיבות החדשות, כגון צורך להשתמש באלימות להשגת מטרות כלכליות.

הנסיבות הפוליטיות שהשתנו לחלוטין חייבו ברירות רגישות בתחומי נאמנויות אלטרנטיביות בתנאים של חוסר ודאות: בין השלטונות הצרפתיים לגורמים לאומיים ערביים, ובתוך אלו בין נטייה פרו-עבר ירדנית לבין פרו-סורית וכן צורך לבחור בין התבססות במרחב המקומי לבין המרחב הכלל-ארצי.

בתחום האישי הפך עול החובות לגורם מכריע בתהליכי קבלת ההחלטות של האמיר. החובות היו בחלקם פרי כישלונם במפגש עם המודרנה, מפגש שאליו לא הוכשר: לא למהלכים של תכנון לטווח ארוך, לא להערכת סיכונים, לא לברירה נכונה בין ערכים לבין צרכים פרגמטיים, לא לזיהוי סכנותיה של הנהגות. לפעמים הסתמנו בהתנהגותו תגובות קיצוניות או סתירות פנימיות שהעמידוהו באור נלעג, אך נלעג רק במושגים המודרניים של תפיסת הנאמנות הלאומית.

רוב העדויות אינן מחמיאות לאמיר פאעור, משום שהן בוחנות אותו במבט חיצוני של מבקרים בני תרבות המערב, ואינן מנסות לזהות את הקשיים מנקודת מבטו שלו. למעשה התמונה מורכבת יותר. נאמנות היא נגזרת של עדיפויות, ובתפיסה התרבותית שירש פאעור מאביו מחמוד, נותר השבט כיחידה המרכזית והיה הלאום האמיתי שלו. יחד עם זאת לא תמיד השכיל פאעור למצוא את שביל הזהב בין תאוותיו לבין מחויבויותיו. ואולם השאלה האמיתית אינה נוגעת לפאעור כי אם להקשר הרחב יותר, זה של החיכוך המסובך שנוצר בין קבוצה חברתית מסורתית וקטנה עם מודרניות שהיקפיה, מושגיה והקצב שלה השתנו במהירות בלתי נתפסת.

מקורות

- אבנרי, א' 1980. *ההתיישבות היהודית וטענת הנישול, 1878-1948*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- אפניח'ה, א' יחיא. 2003. *אל-ג'ולאן אל-ארד אל-אסירה* [הגולן: האדמה השבויה]. דמשק: נינוא ללדראסאת ואל-נשר (בערבית).
- ביגה, ג' 2001. *ארץ רבת גבולות*. שדה בוקר: מכון בן גוריון.
- בר אדון, פ' [תרצ"ד] תשמ"א. *באהלי קידר*. ירושלים: אין הוצאה.
- גורביץ', ז' וג' ארן. 1991. על המקום: אנתרופולוגיה ישראלית. *אלפים*, 4, 9-41.
- גלבר, י' 1992. *שורשי החבצלת: המודיעין ביישוב 1918-1947*. כרכים א ו-ב, תל אביב: משרד הביטחון.

- ויץ, י' (עורך). 1969. *יוסף נחמני איש הגליל*. רמת גן: מסדה.
- זכריא, א"ו. 1983. *עשאי אל-שאם* [שבטי סוריה]. דמשק: דאר אל-פיכר (בערבית).
- זלטנרייך, י' 2008. פעולותיה של חברת פיק"א לשימור נחלותיה בסוריה ובלבנון, *קתדרה*, 127, 65–88.
- זלטנרייך, י' 2010. רכישת אדמות ערביות בגליל (1935–1941): הזווית היהודית בעיני יוסף נחמני. *אופקים בגאוגרפיה*, 76, 112–130.
- זלטנרייך, י' 2014. *האנשים מכאן: מחנכים וחינוך במושבות הגליל בתקופת היישוב, 1882–1939*. ירושלים ורמת גן: יד בן צבי ואוניברסיטת בר-אילן.
- ח'יה, צ' 1976. *אקלים אל-ג'ולאן* [חבל הגולן]. דמשק (בערבית).
- כיואן, מ' וא' אלאסדי. 1996. *קדיאת אלג'ולאן* [שאלת הגולן]. דמשק: דר אל נומאר (בערבית).
- מוריס, ב' 1991. *לידתה של בעית הפליטים הפלסטינים, 1947–1949*. תל אביב: עם עובד.
- מוריס, ב' 2000. יוסף נחמני והשאלה הערבית ב-1948. בתוך: ב' מוריס, *תיקון טעות: יהודים וערבים בארץ ישראל, 1936–1956*, 58–103, תל אביב: עם עובד.
- עבאסי, מ' 2005. *ספד פי עהד אל-איתדאב 1918–1948*. דראסה אגתמאעיה וסיאסיה, מאססת אלדראסאת אפלסטיניה [צפת בתקופת המנדט: 1918–1948]. חקר היבטים חברתיים ופוליטיים]. ביירות: המכון ללימודים פלסטיניים (בערבית).
- עבידאת, מ' 1997. *אחמד מריייד 1886–1926 קאיד ת'וראת אל-ג'ולאן וג'ונב לובנאן ושרק אל-ארדן* [אחמד מריייד: מנהיג המהפכה בגולן, דרום לבנון ועבר הירדן]. ביירות: ריאד אלריס ללכותב ואלנשר (בערבית).
- ציון, נ' 2006. *המפעל ההתיישבותי בצפון עמק החולה (1934–1937)*. חיבור לקבלת תואר דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים.
- קיפניס, י' 2005. המפה היישובית של הגולן ערב מלחמת ששת הימים. *קתדרה*, 116, 117–131.
- שפירא, א' 2004. *יגאל אלון: אביב חלדו*. ביוגרפיה. תל אביב: עם עובד.
- Abassi, M. 2003. From Algeria to Palestine: The Algerian Community in the Galilee from the Late Ottoman Period until 1948. *The Maghreb Review*, 28(1), 41–59.
- Irvine, M. 2002. Marcelle Tinayre's Notes d'une Voyageuse en Turquie: Creating Solidarity Among Women. In D. Holmes and C. Tarr (eds.), *A 'Belle Epoque'? Women in French Society and Culture, 1890-1914*, 295–306, New York and Oxford: Berghahn.
- Seltenreich, Y. 2011. Personal Diaries as Historical Narratives: Yossef Nachmani and the Galilee, 1935-1941. *Spiel (Siegener Periodicum for International Empiricist Literary Scholarship)* 30, 113–130.

ארכיונים

ארכיון משרד החוץ הצרפתי, שלוחת נאנט (אמח"צ).

הארכיון הציוני המרכזי (אצ"מ).

ארכיון קיבוץ דן.

ארכיון קיבוץ שמיר.

ארכיון תולדות ההגנה (את"ה).

בית השומה, כפר גלעדי, יומני נחמני (יומני נחמני).

Public Record Office (PRO).